



Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

Nizami Cəfərov

Molla Pənah Vaqif



“RENESSANS-A”
Bakı – 2017



GİRİŞ

Azərbaycan xalqının böyük şairi, mütəfəkkiri və dövlət xadimi Molla Pənah Vaqifin üç yüz illiyinin bütün dünyada, xüsusilə vətəni müstəqil Azərbaycanda təntənə ilə qeyd olunması humanist, mütərəqqi tarixi şəxsiyyətə, onun ideyalarına, poeziyasının heç zaman öz tərəvətini itirməyəcək estetik təsir gücünə, sözün geniş mənasında "şirin dili"nə tükənməyən ehtiramdan, sevgidən, vurğunluqdan irəli gəlir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixşünaslığının yaradıcısı Firudin bəy Köçərli vaxtilə yazmışdı:

"Onun (M.P.Vaqifin – N.C.) şeir və qəzəliyyatı bizim Azərbaycan türklərinə ziyadə xoş gəlir və hər nə onun qələmindən zühura gəlibsə... tamamisi ürəkdən və həqiqi həyatdan nəşət edən əsərlərdir. Milli şairlərimizdən onun kimi sadə və açıq lissanda və ana dilimizin şivəsində şeir və qəzəl yazan az olub".

Və onu da əlavə etmişdi ki:

"Hərgah Vaqif və Vidadi kimi məşhur şairlər özgə millətlər arasında zühur etmiş olsaydılar, bişübhə indiyə kimi onların asar və əşarı dəfəat ilə çapdan çıxıb əbnayi-millət içərisində yayılmışdı. Onların qəbri üstündə nişangah qoyulmuşdu və vəfatlarının əlli və yüz sənəlik yubileyisi yomi alisi artıq cəlal və təntənə ilə yad olunmuşdu".

Firudin bəy bu sözləri yazanda XX əsrin əvvəlləri idi. Və o zaman Azərbaycan xalqı öz dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizəyə yeni (ancaq bütün mənəvi-ideoloji enerjisilə!) başlamışdı. Əslində, "milli şair"ə (və şairlərə) yubiley keçirilməsi, onların millətə daha kütləvi tanınılması ehtiyacının meydana çıxması da milli oyanışın təbii təzahürü idi.

Akademik Həmid Araslı yazır:

"Vaqif irsi hələ şair yaşadığı dövrdə nəzər- diqqəti cəlb etmişdir. Lakin Vaqif öldürüldüyü zaman evi talan edildiyindən, onun əsərləri də itib batmış və öz əlyazması bizə qədər gəlib çatmamışdır. Vaqifin əsərlərindən şeir maraqlılarının hafizələrində qalan, yaxud öz dəftərlərinə köçürmüş olduğu ayrı- ayrı qoşmalar saxlanılmışdır" ...

Demək olar ki, bütün həyatını yeniyetməlik illərindən başlayaraq yazı- pozuya həsr etmiş insanın bir cümlə və ya misra yazısının qalmaması Molla Pənah Vaqif taleyinin, bəlkə də, ən böyük paradoksu idi. Lakin onun yaradıcılığını ürəkdən sevən, ictimai- siyasi fəaliyyətini, şəxsiyyətini yüksək dəyərləndirən xalq, bir tərəfdən, şairin qoşma, qəzəl, müxəmməs, müstəzad və müəşşərlərini uzun müddət yaddaşında saxlamış, xanəndələr məclislərdə ifa etmiş, həvəskarlar yazıya almış, digər tərəfdən, Qarabağın tarixini yazan ziyalılar öz əsərlərində Qarabağ xanlığının məşhur vəzirinin tərcümeyi-halının müxtəlif məqamlarına xüsusi diqqət vermişlər.

Vaqifin tərcümeyi-halını ilk dəfə bütün təfsilatı ilə tərtib etməyə çalışan Salman Mümtaz yazır:

"Azərbaycan türklərinin saf bir özəyini təşkil edən kəndlilərdən ərsei- vücudə gəlmiş və bütün ellər tərəfindən "hər oxuyan Molla Pənah olmaz" ünvanı-cəlilinə məzhər olmuş... Vaqif barəsində bizə dəyərli yardımda olan ərbabi-qələmin birincisi İbrahim xan Cavanşir vüzerasından həm də azərbaycanca yazdığı məşhur "Asari- Camal" adlı tarixi ilə qaranlıqda qalmış tariximizin bir hissəsini aydınladan Mirzə Camal, ikincisi erməni ədiblərindən, türk, fars və ərəb dillərinə bir əndazəyə qədər dara olan Mirzə Yusif Nersesov Qarabaği, üçüncü azərbaycanca "Qarabağnamə" tarixini yazan Mirzə Adıgözəl bəy olmuşdur. Əvvəlki ilə bu sonu müvərrix olduqlarından dolayı ancaq Vaqif ilə əlaqədar olan hadisəni müxtəsər qeyd edərək keçmişlər. Amma Mirzə Yusif isə Vaqifin icmalən

farsca tərcümeyi-halını yazmaqla bərabər, bir neçə şeirlərini də bir araya toplamaqla ədəbiyyatımıza dəyərli xidmətdə olmuşdur. Bu çox dəyərli, qiymətli şairimizin adı Pənah, atasının adı Mehdi ağa, təxəllüsü də Vaqifdir. "Vaqif" kəlməsi iki mənanı – "xəbərdar" və "vəqf edən" havi olduğu üçün şair bu təxəllüsü qəbul edərək şeirlərində də işlətmişdir".

Vaqifin həyatı, dövlət xadimi olaraq fəaliyyəti və yaradıcılığı haqqında Mirzə Adıgözəl bəy, Mirzə Camal Cavanşir, Əhməd bəy Cavanşir, Mirzə Yusif Qarabaği (Nersesov), Mir Mehdi Xəzani, Rzaqulu bəy Mirzə Camal oğlu, Mirzə Rəhim Fəna kimi "Qarabağnamə" müəllifləri biri digərini çox hallarda təsdiq (hətta təkrar) edən, müəyyən məqamlarda isə fərqli məlumatlar vermişlər ki, həmin məlumatların hamısı vaqifşünaslıq üçün bu və ya digər dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Vaqifin əsərlərini ilk dəfə Mirzə Yusif Qarabaği (Nersesov) toplayıb 1856-cı ildə Teymurxanşurada "Vaqif və müasirini-digər" kitabında nəşr etdirmişdir.

M.P.Vaqifin yaradıcılığına özünəməxsus realist ədəbi-estetik mövqedən yüksək qiymət verən Mirzə Fətəli Axundov şairin əsərlərini toplayaraq çap etdirmək istəsə də, nədənsə buna nail ola bilməmiş, lakin həmin materiallardan istifadə edən fransız mənşəli rus qafqazşünası Adolf Berje 1868-ci ildə Leypsiqdə əsasında Vaqifin şeirləri dayanan "Qafqaz və Azərbaycan məşhur olan şüəranın əşarına məcmuə" adı ilə ayrıca kitab yayınlamışdır.

Mirzə Fətəli yazır:

"Mən əyyami-səyahətimdə səfheyi-Qarabağda Molla Pənah Vaqifin bir para xəyalatını gördüm ki, zikr etdiyim şərti bir növlə onda gördüm".

Məlum olduğu kimi, Hüseyn Əfəndi Qayıbov da Vaqifin əsərlərini məhz M.F.Axundovun məsləhətilə toplamış, lakin nəşr etdirə bilməmişdir.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli

özünüdərkin güclənməsi, miqyasca genişlənməsi və azərbaycançılıq ideologiyasının təşəkkülü M.P.Vaqifin yaradıcılığına marağı daha da artırmış, "Tazə həyat" qəzetinin müdiri Haşım bəy Vəzirov şairin əsərlərini 1908- ci ildə əvvəlki nəşrlər əsasında çap etdirmişdir.

Milli elmi- ictimai təfəkkürdə Vaqifə marağ nə qədər güclü olsa da, bizim qəti inamımıza görə, vaqifşünaslığın əsaslarını yaratmaq məhz görkəmli ədəbiyyatşünas Salman Mümtaza nəsib olmuşdur.

Salman Mümtazın "Azərbaycan ədəbiyyatı" seriyasından olan "Molla Pənah Vaqif" kitabçası (Bakı, "Kommunist" nəş., 1925), görünür, bu günə qədər vaqifşünaslığın şah əsəri olaraq qalmaqdadır.

Salman Mümtaz yazır:

"Ərəbcə, farsca dərin bir məlumat və fəvqəladə bir istedadla malik olan bu nadir sima vəzir olduğu halda, yenə elə, xalqa yanaşmış və şeirlərini də tamamilə öz doğma ləhcəmizdə söyləmişdir. Cavanşir sarayı Vaqifi deyil, Vaqif sarayı mənimsəmiş və dilimizə, ədəbiyyatımıza da çox böyük xidmətlər göstərmişdir. "Lisani- rəsmi"si farsca olan İbrahim xan Cavanşir xanlığının rəsmi dili ilə daim mübarizədə olaraq o dilə və o ədəbiyyata öz əsrində fayiq gələn böyük Vaqifin şeirləri o qədər rəvan, sadə və o qədər şirindir ki, insan oxumaqla doymur, bütün kitabı birdən götürüb başına çəkmək və içmək istəyir. Vaqif tam mənası ilə el şairi olaraq, həm də mücəddəddir. Bu münasibətlə də nəzərimizdə Vaqifin qayət böyük dəyəri vardır".

Və əlavə edir:

Məhəmməd bəy Cavanşir tərəfindən "evi tarac edilərkən "Divan" və yaxud "Divan"ları arada itib-batan bu nadirei- əsrin, bildiyimə görə, əldə olan şeirləri üç dəfə təb və nəşr edilmişdir. Birinci yol bu gözəl işə iqdamat edən Mirzə Yusif Qarabaği, ikinci dəfə Adolf Petroviç Berje, üçüncü kərə isə Haşım bəy Vəzirovdur. Qaraladığım bu sətirlər isə Vaqifin tərcümeyi- ha-

İndən Mirzə Yusif və Berje məcmuələrindən alınma parçalar istisna olmaq şərtilə min məşəqqət və əziyyətlərlə toplanılmış şeirlərdir ki, bu günə kimi heç bir yerdə təb və nəşr olmadığı kimi, Mirzə Yusif və Berje məcmuələrində də basılmamışdır. Bunları taparaq meydana çıxarmaq xoşbəxtliyi mənə müyəssər və nəsib olmuşdur ki, məndən ötrü çox böyük səadətdir"...

Salman Mümtaz Vaqifin əsərlərini 1937-ci ildə nəşr etdirir.

Vaqifşünaslıqda Salman Mümtazın tarixi xidmətinin fəlsəfəsi ondan ibarətdir ki, təzkirələrdə, "Qarabağnamə"lərdə, özünəqədərki araşdırmalarda M.P.Vaqif haqqında verilən məlumatları sistemləşdirib gələcək vaqifşünasların ixtiyarına verdi. Və Salman Mümtazdan sonra vaqifşünaslığın önündə akademik Həmid Araslı gedərək onun (Salman Mümtazın) yaratdığı məktəbi həm mükəmməlləşdirdi, həm də müasirləşdirdi.

1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nizami adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutu M.P.Vaqifin əsərlərinin elmi nəşrini gerçəkləşdirdi. Onun müəllifi akademik Həmid Araslı idi.

Həmid Araslı yazır:

"Vaqif geniş xalq kütlələri içərisindən çıxıb, nəhayət dövlət xadimi kimi yüksəlməyə müvəffəq ola bilmiş, mütərəqqi şəxsiyyət olduğundan, sənətkarlıq qüdrətini və siyasətdəki bacarığını hər kəsdən əvvəl qiymətləndirən xalq "hər oxuyan Molla Pənah olmaz" zərb-məsəlını yaratmaqla, şairə qiymət vermişdir".

Molla Pənah Vaqifin dövrünü, həyatını, dünyagörüşünü mümkün qədər təfəsilatı ilə öyrənmək, təsəvvürdə canlandırmaq üçün istinad edilən əsas mənbələrdən birincisi müxtəlif elmi və ya elmi- kütləvi araşdırmalardır, ikincisi, şairin heç də bütün miqyası ilə bizə gəlib çatmamış və ya sona qədər toplanmamış yaradıcılığıdır.

Lakin, əslində, bu mənbələrdən hansının daha mötəbər olması üzərində mübahisə etmək də mümkündür. Çünki Vaqif öz tərcümeyi-halını həm yaratmış, həm də onun ən mühüm məqamlarını qələmə almış şair-mütəfəkkirdir. Əgər Vaqif haq-

qında təzkiyələrdə, Qarabağ tarixinə dair əsərlərdə – "Qarabağnamə"lərdə bu və ya digər dərəcədə dəyərli məlumatlar olmasaydı belə onun həyat yolunu yaradıcılığı əsasında kifayət qədər aydın şəkildə təsvir etmək olardı. Və təsadüfi deyil ki, böyük şəxsiyyətin başına gələn əhvalatlardan bəhs edən nəinki ədəbiyyatçılar, hətta tarixçilər də həmin əhvalatların məzmun-mündəricəsini daha mükəmməl çatdırmaq üçün məhz ayrı-ayrı şeirlərinə müraciət etməli olmuşlar.

Görünür, böyük şair, mütəfəkkir və dövlət xadiminin ömür yolunu (ümumən şəxsiyyətini) öyrənərkən müraciət olunacaq üçüncü əsas mənbə Vaqifin obrazını yaratmış yazıçıların əsərləridir ki, buraya ilk növbədə Yusif Vəzir Cəmənəzəminlinin "Qan içində" (və ya "İki od arasında") romanı, Səməd Vurğunun "Vaqif" dramı, eləcə də bir sıra digər ədəbi yaradıcılıq məhsulları daxildir. Bu əsərlərdə bədii ümumiləşdirmə (və vü-sət!) nə qədər yüksək olsa da, şairin, dövlət xadiminin tərcümeyi-halının mümkün qədər dəqiq əks etdirilməsinə çalışıldığı nəzərdən yayınmır.

Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusilə poeziyasının tarixində Vaqif məktəbinin ən böyük davamçısı olmaqla öz növbəsində yeni məktəb yaratmış şair- mütəfəkkir Səməd Vurğundur.

XVIII əsr sənətkarının yaradıcılıq şəxsiyyətində nə hikmət vardı ki, XX əsrin milli sosialist (kommunist!) şair- mütəfəkkirini məftun etmişdi?

Səbəb yalnız o idimi ki, Səməd Vurğun da Vaqifin doğulduğu, sözün geniş mənasında təhsil alıb dünyagörüşünün formalaşdığı, böyük söz sənətkarı kimi püxtələşdiyi mahalda, etnoqrafik (hətta, belə demək mümkünsə, etno poetik!) məkanda dünyaya gəlmişdi?.. Əlbəttə, yalnız bu deyildi. Ancaq heç bir şübhə yoxdur ki, bu, çox mühüm, bəlkə də, əsas amil olmuşdur ki, XX əsrin şairi XVIII əsrdəki sələfinə bu qədər inamla, müəyyən məqamlarda təhtəşüür bir məhəbbətlə istinad etsin.

Xalq, xüsusilə aşiq poeziyasının yaradıcılıq texnologiyala-

rını, demək olar ki, zədələmədən bir küll halında yazılı ədəbiyyata gətirmiş, onu bir mahalın estetik zövqü miqyasından çıxarıb bütövlükdə Azərbaycan türklərinin klassik bədii təfəkkürü səviyyəsinə yüksəltmiş, milli ruhu təzələmiş Vəqif şəirdə yenilik (və millilik!) axtaran Səməd Vurğunu, təbii ki, gənc yaşlarından, özünə ustad- müəllim axtardığı ilk illərdən maraqlandırmış, hətta schrləmişdi. XX əsrin 20-ci illərində, yəni yaradıcılığa başladığı dövrdə Səməd Vurğun Vəqifi sadəcə təqlid edirdisə, az sonra – 30-cu illərdə Vəqifə vurğunluq artıq, etnoqrafik emosionallığını itirmədən, dərk olunmuş, fəlsəfi-estetik məzmun qazanmış bir münasibət idi ki, bunun tarixi təzahürü bugünə qədər müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən möhtəşəm (və populyar) əsərlərindən biri sayılan "Vəqif" dramı oldu.

Necə ki Vəqif ruhən qidalandığı, pərvəriş tapdığı torpağın miqyasına sığmadı, Səməd Vurğun da o cür öz parlaq istedadını təqdim etmək üçün, tamamilə təbi olaraq, geniş üfüqlər axtardı. Ancaq nə Vəqif, nə də Səməd Vurğun doğulub böyüdükləri mahalın övladlığından heç zaman imtina etmədilər... Yəni yaradıcılıq üçün həmişə zəruri olan yeniliyi, özünəməxsusluğu o yerdə aradılar ki, milli bədii təfəkkür etnoqrafik yaddaşını (Vətəni!) itirməsin.

"Səməd Vurğunun, nə qədər milli olsa da, sosialist (kommunist) bir şairin yetişməsində Vəqifin hansı xüsusi xidmətləri ola bilərdi?" sualı o qədər də yersiz və ya absurd deyil... Azərbaycanda patriarxal həyat tərzinin (və dünyagörüşünün) xeyli təcavüzkarasına və ya "hövsələsiz" olsa da, tamamilə haqlı olaraq, təqib edildiyi, aradan qaldırılmağa çalışıldığı (və müqavimət göstərənlərin amansızcasına cəzalandırıldığı) bir dövrdə özünü həmin dövrün şairi elan etmiş Səməd Vurğun "feodal dünyagörüşlü" (həm də yerlisi olan!) XVIII əsr şairini hansı məntiqlə (və cəsarətlə!) özünə ustad seçmişdi?.. Nə üçün siyasi-ideoloji dediqoduların tüğyan eləməsinə bu qədər imkan vermişdi?..

Görünür, Səməd Vurğunun Vaqifə, mürəkkəb tarixi şəraitə baxmayaraq, bu cür "təhlükəli" bağlılığında, nə isə qaçılmaz, mistik məqamlar da yox deyildi. Hərdən "şairlər ordusu səf- səf düzlənsin, yoldaş Mayakovski komandan olsun" desə də, Səməd Vurğunun şair ruhunu canlandıran etnoqrafik köklərin təzahürü – "Vaqifin şirin dili" idi. Və o, yeni dövrdə yaşamasına, Azərbaycanda milli intibahın ən böyük nümayəndəsi olmasına baxmayaraq, bizə gəlib çatan əsərlərində bir dəfə də olsun nə "Azərbaycan", nə "Azərbaycan (türk) xalqı", nə də "Azərbaycan (türk) dili" anlayışlarını işlətməmiş şairin adını ana dilinin adı kimi təqdim etməkdən çəkinmirdi. Çünki onun üçün XVIII əsr şairinin xəlqi leksikonu, qrammatikası, üslubu və milli ruhu əsas idi.

XX əsrin əvvəllərində, hətta 30-cu illərdə də öz mövqeyini bu və ya digər dərəcədə qoruyub saxlayan, bir sıra hallarda yeni təzahürlərdə meydana çıxan poetik- ədəbi üslublar Səməd Vurğunu bir də ona görə qane etmirdi ki, ona doğma olan Vaqif üslubunu XIX əsrin ortalarından gələn bir axınla, faktiki olaraq, unutdurmuşdu. Və bu axın- cəhd mövzulara, ideyalara, qəhrəmanlara qədər təsir göstərmiş, "Azərbaycan sovet poeziyasının banisi"ni "bəs mənim ölkəmin varlığı hanı?" sualını verməyə məcbur eləmişdi.

Səməd Vurğun sovet poeziyasında , ümumən ədəbiyyatında, əgər belə demək mümkünsə, Azərbaycan konyukturlarını ən yüksək səviyyədə reallaşdırmış bir sənətkar- ideoloq olmuşdur ki, bu, özünü Vaqif yaradıcılığına münasibət məsələsində də göstərir... Heç şübhə etmirik ki, əgər Səməd Vurğunun Vaqifə elmi təhlilə çətin gələn bu cür intəhasız (artıq qeyd etdik ki, bir sıra məqamlarda mistik!) məhəbbəti olmasaydı, XVIII əsrin böyük şairi sovet dövründə bu qədər rahat qəbul oluna, bu qədər populyarlaşa bilməzdi. Məhz Səməd Vurğunun şəxsiyyəti, ideoloji- ədəbi nüfuzu inandırır ki, Molla Pənah Vaqif də Nizami, Füzuli kimi bizim müasirimizdir. Ancaq, Allah tərəfi,

bu cür "müasirliyə" Vəqifin daha çox haqqı vardı... Hər şeydən əvvəl ona görə ki, o, ana dilində yazmışdı, həm də XX əsrdəki xələflərinin tamamilə anlayacağı, eyni zamanda ədəbi hadisə olaraq zövq alacağı bir dildə yazmışdı.

Səməd Vurğunun Vəqifə xüsusi önəm verməsi, bir tərəfdən, onun ruhundan doğulması ilə bağlı idisə, digər tərəfdən, ədəbi-estetik ideallarını təsdiq etməsilə əlaqədar idi. Yəni müxtəlif istiqamətlərdən tənqiddə məruz qalan şair sübut etmək istəyir (və demək olar ki, edirdi) ki, onun poetik üslubu kifayət qədər mötəbər köklərə malikdir ki, bunun da birincisi Vəqifin yaradıcılığıdır. Və o da təsadüfi deyildi ki, XX əsr şairini bəyənməyənlər, açıq və ya gizlin tənqid edənlər onun ustasına – XVIII əsr şairinə də hücum etməkdən çəkinmirdilər.

Səməd Vurğun dərinədən bilirdi ki, sovet ədəbiyyatında Vəqifin yeri kifayət qədər paradoksal, ideya-estetik dərk baxımından xeyli dərəcədə ziddiyyətli... Belə ki, bir tərəfdən, bu böyük şairi xalq (zəhmətkeş kütlələr) arasından çıxdığına, "yadelli işğalçılara" qarşı mübarizə apardığına, hətta Rusiya tərəfdarı olduğuna ("beynəlmiləlciliyinə!") görə sovet ideologiyasına qəbul etdirmək o qədər də çətin deyil; digər tərəfdən isə, milli təfəkkürün (və dilin!) hələ XVIII əsrdə meydana çıxmış bu möhtəşəm hadisəsi elə bir mükəmməl yaddaş (və tarix!) təqdim edir ki, sabah və ya o biri gün sovet ideologiyası hər halda anlayacaq ki, bu təfəkkürün (və dilin) bugünkü daşıyıcılarını assimilyasiya etmək mümkün deyil, ona görə də Vəqifə (və nəticə etibarilə, Səməd Vurğuna!) ideoloji hücumlar qaçılmazdır.

Moskva bütün əsərlərini farsca yazmış dahi Nizaminin Azərbaycan şairi olduğunu "rəsmi olaraq" təsdiq edəndə əsas məqsəd heç də mənasız mübahisələrə son qoymaq, şairi öz xalqına qaytarmaq deyildi. Sovet ideoloqları bildirdilər ki, Nizami fars dilini bilməyən Azərbaycan türklərində milli yaddaşın oyanmasına çox az təsir edə bilər. Eləcə də dili çətin olan dahi

Füzuli... "Dədə Qorqud" eposunu, təbii ki, qadağan etmək lazımdır. Vaqiflə nə edək?..

Patriarxal bir şairi, kiçik bir xanlığın "eşik ağası" miqyasından kənara çıxartmadan gözləyək. O zamana qədər ki, "nəvatorluq" axtarırları öz kosmopolit liberallığı ilə nəinki Vaqifi, hətta Səməd Vurğunu da tarixin arxivinə göndərəcəkdir.

Ancaq belə olmadı... Vaqifin (və Səməd Vurğunun!) "şirin dili", bütün məncələrə rəğmən, müasir Azərbaycan ədəbi dilini formalaşdırdı, müasir ədəbiyyatın, elmin, publisistikanın ifadə-ünsiyyət vasitəsinə çevrildi, tarixin qırılmağa hesablanmış bağları (xronologiyası) bərpa edildi.

Əgər Vaqif yüz ildən çox sürən tərəddüdlərdən, üslub texnologiyası axtarırlarından sonra öz Vurğununu yetişdirməsəydi (və Səməd Vurğun Vaqifi daxilindən gələn romantik bir ehtirasla bu qədər yüksəldib ictimailəşdirməsəydi), görünür, həmin "axtırlar" bugün də davam edəcəkdə.

Səməd Vurğun Vaqifi nə dərəcədə müasirləşdirdisə, Vaqif də Səməd Vurğunu o səviyyədə tarixiləşdirdi.

M.P.Vaqif öz-özlüyündə (təbiətən) istedadlı, müdrik olsa da, onun şəxsiyyəti, ümumiyyətlə, dövrün, mühitin tarixi reallığının məhsuludur ki, böyük şairin, dövlət xadiminin yaşadığı həmin dövr Azərbaycanda milli intibah dövrü, mühit isə milli intibah mühiti idi.